

MWONGOZO WA KIDATO CHA KWANZA MUHULA WA PILI 2019

Ufahamu

- a) Elimu humfaidi mtu kwa njia kama vile kiuchumi, kisayansi, kiutafiti-ndio msingi wa maendeleo ya maarifa 1x2
- b) Mawasiliano duni
Matumizi duni ya maliasili
Ukosefu wa maarifa ya kujipatia vyakula
Kutonufaika kutokana na maandishi
Kutofaidi uhondo wa Sanaa ya uandishi/fasihi na mafunzo yake $4 \times 1 = 4$
- c) Kujua kusoma na kuandika ili kurahisisha Maisha kwa kutegemea ujuzi huo kukabili na kutatua matatizo maishani
- d) Mawasiliano ni uwezo wa kupashana au kupokezana ujumbe- $1 \times 1 = 1$
Mifano: simu, barua, telegram, mazungumzo ya ana kwa ana $2 \times 1 = 2$
- e) Methali inaashiria jinsi mtu asiyejua mambo anavyoweza kubabaishwa hata na mambo madogo ilhali mjuzi anayaelewa na kuyamudu bila wasiwasi. $1 \times 2 = 2$
- f) Madini-mawe ya thamani
Ombwe-kitu kitupu 1x2=2

Matumizi ya lugha

- a) /w/-mdomo
/d/-ufizi 1x2=2
- b) Katika utamkaji wa irabu, hewa haizuiliwi mahali popote, ilhali katika utamkaji wa konsonanti hewa huzuiliwa kwenye ala mbalimbali za kutamkia. $2 \times 2 = 4$
- c) Vipasuo-/p/, /b/, /t/, /d/, /j/, /k/, /g/
Kipasuo-kwamizo-/ch/
Vikwamizo-f, v, th, dh, s, z, sh, gh, h
Nazali-m, n, ny, ng'
Kimadende-r

- Nusu irabu-w,y
Kitambaza-l $1 \times 7 = 7$
- d) Anako-chez-ea.
Awali tamati $1 \times 2 = 2$
- e) Sauti-silabi-neno-sentensi nusu kwa kila kipashio=2
- f) Shadda-ni mkazo kwenye silabi Fulani ya neno ili kuleta maana halisi
Kiimbo-mawimbi ya sauti yanayopanda na kushuka mtu anapozungumza
 $2 \times 2 = 4$
- g) Mwamba $1 \times 2 = 2$
- h) Marudi'o, karata'si 1
- i) Viambishi-viungo vyenye maana ya kisarufi ambavyo huambatishwa kwenye mzizi wa neno ili kulipa neno hilo maana.
Kihisishi-ni neno linalotoa hisia za moyoni
Kiwakilishi-huchukua nafasi ya nomino $3 \times 1 = 3$
- j) Nelson Mandela, aliyekuwa Rais wa Afrika Kusini, alifanya mashauri na Mobutu Sesseko wa Zaire. Alama 2
- k) Mpwa wangu atafua nguo zake. $1 \times 2 = 2$
- l) Mama anapakua ilhali dada anaanua nguo. $1 \times 2 = 2$
- m) Kina baba wanachimba visima $1 \times 2 = 2$

ISIMUJAMII

Majukumu ya lugha

- i. Kitambulisho cha jamii
- ii. Hutumika kuwasiliana
- iii. Hutumika kufahamishana/kupashana habri
- iv. Hutumika kupatanisha na kuleta umoja katika jamii
- v. Hutumika katika kuliwaza
- vi. Hutumika katika kuonya

- vii. Husaidia binadamu kuyaelewa mazingira yake
- viii. Lugha ni chombo cha kimsingi katika kuendeleza taaluma za aina nyingi kama vile elimu, sheria, teknolojia, michezo n.k 10x1=10

Dhima ya fasihi

- i. Ni kitambulisho cha jamii
- ii. Hupumzisha/huburudisha/huliwaza
- iii. Huhifadhi na kurithisha maarifa au elimu ya jamii
- iv. Hukuza lugha
- v. Humwezesha binadamu kujenga tabia ya kudadisi na kutafakari kuhusu masuala yanayomkumba
- vi. Huhamasisha wanajamii kuhusu maswala ibuka na nyeti katika jamii
- vii. Huhifadhi historia ya jamii
- viii. Hupumbaza kwa kuathiri hisia za binadamu.

Tofauti kati ya fasihi andishi na fasihi simulizi

Fasihi simulizi

fasihi andishi

i. Huwasilishwa kwa njia ya mdomo	kwa maandishi
ii. Huhifadhiwa akilini	kwa maandishi
iii. Hubadilishwa papo kwa hapo jukwaani	hayabadiliki ila kwa kuandikwa tena
iv. Ni mali ya jamii	mali ya mwandishi
v. Muundo rahisi kufuatika	huwa changamano
vi. Uzuri wake hutegemea wasilisho jukwaani	hutegemea usanii wa mwandishi
vii. Sifa zake za zamani hupotea	hudumu kwa muda mrefu
viii. Hadhira huweza kuathiri uwasilishaji moja	hadhira haina mchango wa moja kwa moja

Zozote 5x2=10

Hii ni barua ya kirafiki

Sura ya barua ya kirafiki ijitokeze

Anwani ya mwandishi

Tarehe

Mtajo

Utangulizi

Mwili

Hitimisho

Sura isipokuwepo aondolewe alama 4

Atakayetunga kisa tofauti achukuliwe kuwa amepotoka kimaudhui. Mwalimu akadirie hoja

Baadhi ya hoja:

- Alivyofika shuleni
- Alivyolakiwa
- Changamoto zilizomkumba
- Mambo yaliyomshangaza

MWONGOZO WA KUDUMU

UTANGULIZI.

Karatasi hii imedhamiria kutathmini uwezo wa mtahiniwa wa kuwasiliana na msomaji na kuwasilisha ujumbe kimaandishi, akizingatia mada aliyopewa. Mawasiliano haya yatategemea ukwasi wa lugha ya mtahiniwa, kwa mfano, kutunga sentensi sahihi zenye mtiririko mzuri kimawazo, lugha ya kuvutia na yenye mawazo asilia, ubunifu mwingi na hati nadhifu. Kwa kutegemea maagizo ya swali lenyewe na umahiri wa lugha, ni lazima kutilia mkazo mtindo, mada na uwezo wa mtahiniwa kufuata maagizo vilivyo. Mtahini lazima aisome insha yote huku akizingatia sarufi, hijai, hoja, msamiati na mtindo ili aweze kuikadiria kwa kurejelea viwango mbalimbali vilivyopendekezwa. Viwango vyenyewe ni A, B, C na D kutegemea uwezo wa mtahiniwa.

VIWANGO MBALIMBALI.

KIWANGO CHA D KWA JUMLA MAKI 01-05.

- Insha haieleweki kwa vyovyote vile ama uwezo wa mtahiniwa wa kutumia lugha ni hafifu sana, hivi kwamba mtahini lazima afikirie kile mtahiniwa anachojaribu kuwasilisha.
- Mtahiniwa hana uwezo wa kutumia maneno ya Kiswahili kwa njia inayofaa.
- Lugha imevurugika, uakifishaji haufai na insha ina makosa ya kila aina.
- Kujitungia swali na kulijibu.
- Insha ya urefu wa robo ikadiriwe hapa.

NGAZI MBALIMBALI ZA KIWANGO CHA D.

D- (D YA CHINI) MAKI 01-02.

- Insha haina mpangilio maalum na haieleweki kwa vyovyote vile.

- ii) Kujitungia swali tofauti na kulijibu.
- iii) Kuandika kwa lugha isiyo Kiswahili au kuchanganya ndimi.
- iv) Kunakili swali au maswali na kuyakariri.
- v) Kunakili swali au kichwa tu.

D WASTANI MAKI 03.

- i) Mtiririko wa mawazo haupo.
- ii) Mtahiniwa amepotoka kimaudhui.
- iii) Matumizi ya lugha ni hafifu mno.
- iv) Kuna makosa mengi ya kila aina.

D+ (D YA JUU) MAKI 04-05.

- i) Insha ya aina hii hukuwa na makosa mengi ya kila aina, lakini unaweza kutambua kile ambacho mtahiniwa anajaribu kuwasilisha.
- ii) Hoja hazikuelezwa kikamilifu/ mada haikukuzwa vilivyo.
- iii) Mtahiniwa hana uhakika wa matumizi ya lugha.
- iv) Mtahiniwa hujirudiarudia.
- v) Insha itakayozingatia sura lakini ikose maudhui ikadiriwe hapa.

KIWANGO CHA C KWA JUMLA MAKI 06-10.

- i) Mtahiniwa anajaribu kuishughulikia mada japo hakuikuza na kuiendeleza vilivyo.
- ii) Mtahiniwa anawasilisha ujumbe kwa njia isiyovutia
- iii) Mtahiniwa anaakifisha sentensi vibaya.
- iv) Mtiririko wa mawazo unaanza kujitokeza japo kwa njia hafifu.
- v) Insha ina makosa mengi ya sarufi, ya msamiati na ya tahajia (hijai).

C- (C YA CHINI) MAKI 06-07.

- i) Mtahiniwa ana shida ya kuwasilisha na kutiririsha mawazo yake.
- ii) Mtahiniwa hana msamiati wa kutosha wala miundo ya sentensi ifaayo.

iii) Mtahiniwa anafanya makosa mengi ya sarufi, ya hijai na ya msamiati na insha yake haieleweki kwa urahisi.

C WASTANI MAKI 08.

i. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe lakini kwa njia hafifu.

i) Dhana tofauti tofauti hazijitokezi wazi.

ii) Mtahiniwa hana ubunifu wa kutosha.

iii) Mtiririko wa mawazo ni hafifu na hana ufundi wa lugha unaofaa.

iv) Anajaribu kushughulikia mada aliyopewa.

v) Mtahiniwa ana shida ya uakifishaji.

vi) Mtahiniwa anafanya makosa mengi ya sarufi, ya hijai na ya msamiati lakini bado insha inaeleweka.

C+ (C YA JUU) MAKI 09-10.

i) Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri akizingatia mada lakini kwa njia isiyo na mvuto.

ii) Dhana tofauti tofauti zimejitokeza japo kwa njia hafifu.

iii) Kuna mtiririko wa mawazo japo hana ufundi wa lugha unaofaa.

iv) Misemo na methali zimetumika kwa njia hafifu.

v) Ana shida ya uakifishaji.

vi) Kuna makosa ya sarufi, ya msamiati na ya hijai yanayoathiri mtiririko wa mawazo.

KIWANGO CHA B KWA JUMLA MAKI 11-15

i) Mtahiniwa anaonyesha hali ya kuimudu lugha.

ii) Mtahiniwa anatumia miundo tofauti tofauti ya sentensi vizuri.

iii) Mtahiniwa ana uwezo wa kutumia lugha kwa ufasaha.

iv) Mada imekuzwa na kuendelezwa kikamilifu.

v) Insha ya urefu wa robo tatu ikadiriwe katika kiwango hiki.

Ngazi mbalimbali za kiwango cha B.

B- (B YA CHINI) MAKI 11-12

- i) Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri kwa kueleza hoja tofauti tofauti akizingatia mada.
- ii) Mtahiniwa ana mtiririko mzuri wa mawazo.
- iii) Mtahiniwa anatumia mifano michache ya msamiati unaovutia.
- iv) Makosa yanadhihirika kiasi.

B WASTANI MAKI 13

- i) Mtahiniwa anadhihirisha hali ya kuimudu lugha.
- ii) Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika akizingatia mada.
- iii) Mtahiniwa anateua na kutumia mifano michache ya msamiati mwafaka.
- iv) Sarufi yake ni nzuri.
- v) Makosa ni machache/ kuna makosa machache.

B+ (B YA JUU) MAKI 14-15

- i) Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika na anajieleza waziwazi.
- ii) Mtahiniwa anawasilisha ujumbe kwa njia inayovutia na kwa urahisi akizingatia mada.
- iii) Mtahiniwa ana mchanganyiko mzuri wa msamiati unaovutia.
- iv) Sarufi yake ni nzuri.
- v) Uakifishaji wa sentensi zake ni mzuri.
- vi) Makosa ni machache ya hapa na pale.

KIWANGO CHA A KWA JUMLA MAKI 16-20

- i) Mtahiniwa ana ubunifu wa mawazo yanayodhihirika na kutiririka akizingatia mada.
- ii) Mtahiniwa anadhihirisha ujuzi wa lugha yenye mnato.
- iii) Ana uwezo wa kutumia tamathali za usemi ili kutoa hisia zake kwa njia bora na kwa urahisi.
- iv) Umbuji wake unadhihirisha ukomavu na ukakamavu wake kimawazo.
- v) Insha ina urefu kamili.

USAHIHISHAJI NA UTUNZAJI KWA JUMLA.

Mtahini ni sharti aisome insha yote akizingatia vipengee muhimu. Vipengee hivi ni maudhui, msamiati, mtindo, sarufi na hijai.

MAUDHUI.

Maudhui ni hoja au mambo yanayozungumziwa, kuelezewa au kuhadithiwa kwa mujibu wa mada iliyoteuliwa. Maudhui ndio hasa uti wa mgongo wa insha yoyote ile. Ubunifu wa mtahiniwa hukisiwa kwa kutathmini uzito wa maudhui yake kulingana na mada teule.

MSAMIATI.

Msamiati ni jumla ya maneno yatumiwayo katika lugha husika. Mtahiniwa anatarajiwa kutumia msamiati unaoana na mada teule. Kutegea ukwasi wa lugha alionao, mtahiniwa anatarajiwa kuikuza mada kwa kuifinyanga lugha kiufundi. Ni muhimu kuelewa kwamba kutokana na maendeleo na ukuaji wa teknolojia na mawasiliano, maneno mapya yanaibuka kila uchao.

MTINDO.

Mtindo unahusu mambo yafuatayo:

- Mpangilio wa kazi kiaya.
- Mtiririko na mshikamano wa mawazo kiaya na katika insha nzima.
- Hati nzuri na inayosomeka kwa urahisi.
- Matumizi ya tamathali za usemi, kwa mfano methali, misemo, jazanda na kadhalika.
- Kuandika herufi vizuri kwa mfano Jj, Pp, Uu, Ww na kadhalika.
- Sura ya insha.
- Unadhifu wa kazi ya mtahiniwa.

SARUFI.

Sarufi ndio msingi wa lugha. Ufanisi wa mawasiliano hutegemea uwezo wa mtahiniwa wa kutunga sentensi sahihi zenye uwiano wa kisarufi. Mtahini ataonyesha makosa yote ya sarufi yaliyo katika insha anayosahihisha. Makosa ya sarufi huweza kutokea katika:

Matumizi ya alama za uakifishaji.

1. Kutumia herufi kubwa na ndogo mahali pasipofaa.
2. Matumizi yasiyofaa ya ngeli na viambishi, viunganishi, nyakati, hali, vihusiano na kadhalika.

3. Mpangilio wa maneno katika sentensi.

4. Mnyambuliko wa vitenzi na majina.

5. Kuacha neno linalohitajika au kuongeza neno lisilohitajika katika sentensi.

6. Matumizi ya herufi kubwa katika:

a. Mwanzo wa sentensi.

b. Majina ya pekee.

i. Majina ya mahali, miji, nchi, mataifa na kadhalika.

ii. Siku za juma, miezi n.k

iii. Mashirika, masomo, vitabu n.k

iv. Jina la mungu.

v. Majina ya kutambulisha hasa wanyama wa kufugwa, kwa mfano yale ya mbwa- Foksi, Jak, Popi, Simba,

Tomi na mengineyo.

MAKOSA YA HIJAI/TAHAJIA.

Haya ni makosa ya maendelezo. Mtahini anashauriwa asahihishe huku akiyaonyesha yanapotokea kwa mara ya kwanza tu.

Makosa ya tahajia huweza kutokea katika:

Kutenganisha neno kwa mfano _aliye kuwa‘

Kuunganisha maneno kwa mfano _kwasababu‘

Kukata silabi visivyo afikapo pambizoni kama vile _ngan - o‘.

Kuandika herufi isiyofaa kwa mfano _ongesa‘ badala ya _ongeza‘

Kuacha herufi katika neno kwa mfano _aliekuya‘ badala ya _aliyekuya‘

Kuongeza herufi isiyohitajika kama vile _piya‘ badala ya _pia‘

Kuacha alama inayotarajiwa katika herufi kama vile j i

Kukosa kuandika kistari cha kuendelezea neno afikiapo pambizoni au kukosa kukiandikia mahali pasipofaa.

Kuacha ritifaa au kuiandikia mahali pasipofaa, kwa mfano ngombe, ngom‘be, n‘gombe, ngo‘mbe n.k

Kuandika maneno kwa kifupi kama vile k.v, k.m, v.v, n.k na kadhalika.

Kuandika tarakimu kwa mfano 27-08-2010.

UKADIRIAJI WA UREFU WA INSHA.

Maneno 9 katika kila mstari – ukurasa moja na nusu.

Maneno 8 katika kila mstari – ukurasa moja na robo tatu.

Maneno 7 katika kila mstari – kurasa mbili.

Maneno 6 katika kila mstari – kurasa mbili na nusu.

Maneno 5 katika kila mstari – ukurasa mbili na robo tatu.

Maneno 4 katika kila mstari – kurasa tatu na robo tatu.

Maneno 3 katika kila mstari – kurasa nne na nusu.